

Kredit di Kalangan Wanita Miskin: Projek Amanah Ikhtiar Malaysia

NOR AINI HAJI IDRIS

ABSTRAK

Kemiskinan adalah salah satu daripada item pembangunan insan dan sebahagian besar golongan miskin di dunia adalah tergolong daripada wanita. Oleh itu fokus dimensi kemiskinan gender ialah kedaifan wanita, pelbagai peranan yang dimainkan oleh mereka dan juga peranan wanita dalam menghapuskan kemiskinan. Ini digambarkan melalui kajian-kajian lepas yang memberi perhatian khusus kepada beban kemiskinan yang dirasakan oleh mereka. Di samping itu wanita juga terpaksa menghadapi pelbagai bentuk diskriminasi dari segi peluang pekerjaan dan peluang untuk memperolehi pendapatan. Dalam menghadapi fenomena begini wanita juga mampu menyertai program-program yang diadakan khusus untuk menghapuskan kemiskinan di kalangan golongan termiskin. Kredit yang diberi kepada mereka dikatakan sebagai salah satu cara terbaik untuk memperbaiki status kemiskinan di kalangan wanita dan sekaligus dapat meningkatkan keupayaan wanita. Dengan menggunakan penemuan daripada kajian ke atas Amanah Ikhtiar Malaysia (AIM), artikel ini menganalisis dua isu utama; pertama, melihat isu kemiskinan daripada perspektif gender dan pembangunan insan dan kedua, menilai sejauh mana projek mikro kredit di bawah program AIM dapat membantu wanita memperbaiki status kemiskinan mereka. Penulis berpendapat penghapusan kemiskinan di kalangan wanita adalah sejajar dengan objektif pembangunan insan yang menekankan aspek 'empowerment' wanita. Dalam hal ini AIM telah berjaya mencapai objektifnya dan mencadangkan supaya projek AIM perlu diteruskan di samping mengatasi masalah-masalah yang dihadapi oleh peserta atau 'sahabat' dan masalah dari segi kos pengurusan.

Kata kunci: *Wanita, kredit, pembangunan insan, Amanah Ikhtiar Malaysia*

ABSTRACT

Poverty is one of the human development items and the majority of the world poor are women. The gender dimension of poverty thus focuses on the plight of women, the multiple role of women and their role in alleviating poverty. The literature on women and poverty is abound with cases of the plight of women as well as the heavier economic and socio-cultural burden of poverty among

women. Women are also known to be discriminated in terms of work access, opportunities and remuneration. Despite these factors, women have a greater sense of responsibility and are more accountable towards sustaining programmes designed to alleviate poverty among the hardcore poor. Credit to them provides an ideal entry point for reaching the poor and one of the best ways to improve their status of poverty and at the same time increase women's empowerment. Using findings drawn from a study on the AIM project, this article analyses two basic issues on poverty; first, to view poverty within gender and human development perspective and second, to evaluate the effectiveness of the micro-credit programme under AIM. The paper is of the opinion that poverty reduction among women is consistent with the concept of human development. It is suggested that AIM should continue giving credit to poor women and try to solve problems faced by the 'sahabat' and cost problem faced by AIM itself.

Key words: Women, credit, human development, Amanah Ikhtiar Malaysia

PENGENALAN

Daripada perspektif pembangunan insan, kemiskinan bermakna ketiadaan pilihan dan peluang untuk menikmati hidup yang selesa sekurang-kurangnya untuk memenuhi keperluan asas. Ini digambarkan melalui jangka hayat yang pendek, kadar buta huruf yang tinggi dan kekurangan sumber. Dianggarkan 1.3 bilion penduduk dunia hidup dengan pendapatan RM1 sehari, hampir 1 bilion masih buta huruf dan tidak mempunyai sumber air bersih dan 840 juta hidup dalam kebuluran (World Development Report 1990).

Kemiskinan merupakan salah satu daripada item pembangunan insan dan persamaan gender kini dianggap sebagai pendekatan yang berkesan ke arah usaha membasmi kemiskinan sejagat. Analisis gender cuba fokus kepada isu-isu kemiskinan, kebuluran dan tempat tinggal yang mempengaruhi wanita dan lelaki terutama di kalangan golongan miskin. Dalam mengkaji isu gender wanita cuba diintegrasikan dalam proses pembangunan melalui penggabungan isu-isu penawaran, anti-kemiskinan, dan kecekapan selain menekankan aspek 'empowerment'. Walaupun pun wanita miskin menghadapi pelbagai risiko, tetapi didapati mereka masih tidak mempunyai suara dalam membuat keputusan sama ada dalam rumahtangga, masyarakat, negara atau peringkat antarabangsa.

Sekiranya aspek persamaan gender dijadikan sebahagian daripada strategi pembasmian kemiskinan, kemiskinan insan akan dapat diatasi. Ini dapat dilakukan melalui penghapusan unsur-unsur diskriminasi terhadap wanita dari aspek kesihatan, pendidikan dan asuhan. Di samping itu kedudukan wanita perlu dikuatkan melalui hak-hak yang sama rata untuk tanah, kredit dan pekerjaan.

Penulisan ini mempunyai tiga objektif, iaitu pertama, untuk melihat isu

kemiskinan dari sudut gender dan pembangunan insan. Kedua, melihat peranan mikro-kredit yang disediakan untuk wanita miskin dalam program pembasmian kemiskinan dengan mengambil Amanah Ikhtiar Malaysia (AIM) sebagai kajian kes dan ketiga, membuat rumusan dan cadangan mengenai isu yang dibincangkan.

GENDER DAN PEMBANGUNAN INSAN: KONSEP DAN TEORI

Perbincangan tentang isu gender pada awalnya lebih dikaitkan dengan faktor jantina, moral dan hubungan dengan Tuhan. Dalam tahun 1920-an telah lahir feminisme sosialis yang cuba mewujudkan platform teori mengenai isu perbandingan kerja mengikut jantina ekoran peningkatan jumlah wanita bekerja di negara sosialis Soviet Union waktu itu. Walau bagaimanapun, dalam tahun 1930-an debat mengenai isu gender lebih bersifat akademik. Fokus perbincangan ialah perbezaan psikologi antara lelaki dan wanita serta sebab berlaku demikian. Perdebatan ini melahirkan dua aliran pemikiran, iaitu budaya yang meletakkan wanita sebagai kumpulan yang marginal dan kedua, aliran yang melihat konsep peranan sosial atau masyarakat (Townsend 1993 ; Scott 1995).

Kini, konsep gender tidak lagi dihubungkan dengan faktor jantina semata-mata tetapi lebih kepada peranan sosial dan hubungan antara lelaki dan wanita. Hubungan gender merupakan hubungan sosial di mana cara kategori sosial wanita dan lelaki dihubungkan dalam satu organisasi sosial dan ianya bukan terhad kepada interaksi individu lelaki dan wanita dalam hubungan individu atau dalam bentuk peranan pembiakan semata-mata (Ruth Pearson 1993: 292). Sehubungan dengan ini dalam semua aspek aktiviti sosial, isu gender adalah penting dalam membentuk tingkah laku penduduk dan hasil daripada interaksi sosial tersebut. Hubungan gender juga cuba menjelaskan maksud dari segi sosial mengenai wanita dan lelaki serta tingkah laku dan aktiviti yang sesuai untuk mereka dalam masyarakat dan masa yang berbeza.

Kini terdapat lima pendekatan yang digunakan dalam mengkaji isu gender dan pembangunan: 1. *Pendekatan kebajikan* yang menganggap wanita sebagai kumpulan yang lemah yang memerlukan bantuan kebajikan, manakala lelaki perlu menerima bantuan ekonomi. Sumbangan wanita dalam kerja-kerja ladang umpamanya dilupakan. Sebaliknya mereka dilihat sebagai mangsa yang memerlukan bantuan kebajikan. 2. Pendekatan yang lebih menekankan aspek kesamaan (*equity*). Tahun 1975-85 dianggap sebagai dekad pembangunan untuk wanita oleh Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu dengan bertemakan pembangunan, keamanan dan persamaan. Objektif utamanya ialah untuk mengintegrasikan wanita dalam pembangunan. Isu ketidaksamaan gender sememangnya wujud sama ada diperingkat antarabangsa atau nasional di kesemua negara membangun (Beneria & Fieldman 1992). Wanita menjadi mangsa kepada polisi penyesuaian struktur yang dipengaruhi oleh Institusi Kewangan

Antarabangsa (IMF) dan Bank Dunia apabila pihak kerajaan terpaksa memotong perbelanjaan ke atas kesihatan, pendidikan, kebajikan dan perkhidmatan sosial yang sekali gus memberi kesan kepada golongan miskin dan wanita. Di Malaysia isu ketidak setaraan gender masih wujud walaupun berdasarkan Indeks Pembangunan Jantina (GDI) kedudukan Malaysia tidak seteruk negara membangun yang lain. Ini digambarkan melalui taraf pencapaian pendidikan, penglibatan dalam pekerjaan, upah yang diterima dan beban tugas harian antara lelaki dan wanita (Nor Aini & Rahmah 1997). *Gender bias* juga berlaku dalam keluarga miskin. Apabila berlaku krisis makanan, agihan makanan dalam keluarga selalunya lebih memihak kepada golongan lelaki selepas keutamaan diberikan kepada kanak-kanak (Dreze & Sen 1989: 79). Walaupun objektif persamaan cuba dicapai tetapi ternyata pencapaian itu masih jauh, tambahan pula tidak ada yang sanggup menyerahkan kuasa kepada wanita memandangkan jentera pelaksanaan projek dan program dikawal oleh lelaki.

3. *Pendekatan anti-kemiskinan*, tumpuan hanya diberi kepada penyediaan air bersih dan kesihatan tetapi isu keganasan rumahtangga dan pemberian kuasa autonomi tidak ditekankan. 4. Pendekatan yang menekankan peranan wanita dalam pembangunan dengan menggabungkan isu-isu persamaan, anti-kemiskinan dan kecekapan. Walaupun wanita dijadikan kumpulan sasaran, namun apabila sampai ke peringkat pelaksanaan, projek masih dikawal oleh lelaki bagi menentukan ia berjaya. 5. Pendekatan yang menekankan aspek *empowerment* wanita yang diambil berdasarkan pengalaman dari Dunia Ketiga bukan bersandarkan model dari Barat.

Meningkatkan keupayaan wanita adalah cara untuk menghubungkan pertumbuhan dengan pembangunan insan. Malah ia merupakan salah satu komponen penting dalam pembangunan insan selain dari komponen-komponen ekuiti, produktiviti dan kemapanan (Mahbub 1995). Pertumbuhan yang diurus dengan betul dianggap sebagai faktor penting dalam pembangunan insan. Ini bermakna isu-isu ekuiti dan *empowerment* yang ditekankan dalam paradigme pembangunan insan secara langsung akan dapat mengubah status kemiskinan wanita kerana ia memerlukan persekitaran yang memberi peluang kepada setiap individu mendapatkan kredit dan aset yang produktif secara samarata. Peningkatan keupayaan wanita dan lelaki juga membolehkan mereka bersaing bersama (Mahbub 1995: 20).

KEPENTINGAN KREDIT DI KALANGAN WANITA MISKIN

Secara umumnya, insiden kemiskinan sama ada secara relatif atau mutlak adalah tinggi di kalangan wanita terutama bagi mereka yang menjadi ketua isirumah. Wanita lebih merasai masalah kelaparan dan kemiskinan berbanding lelaki kerana apabila ahli keluarga menderita kelaparan biasanya ibu yang akan merasainya

terlebih dahulu. Kedudukan sebagai wanita telah menghalang mereka untuk keluar dari belunggu kemiskinan kerana terhadnya peluang untuk memiliki tanah, kredit dan pekerjaan yang lebih baik. Walaupun program menyediakan kredit untuk golongan miskin bandar dan luar bandar melalui kaedah konvensional telah diwujudkan di negara membangun tetapi faedahnya kurang sampai kepada golongan miskin terutama wanita.

Laporan Pertubuhan Bangsa-Bangsa Bersatu mendapati kaum wanita merangkumi 70.0 peratus daripada 1.3 bilion penduduk yang hidup di bawah tahap kemiskinan di seluruh dunia. Walaupun data mengenai pendapatan tidak dapat menjelaskan keadaan tersebut, namun statistik mengenai kesihatan, pemakanan, pendidikan dan kadar penyertaan tenaga buruh membuktikan wanita merupakan golongan yang kurang menerima faedah pembangunan. Mereka terdiri daripada wanita tua yang hidup berseorangan, wanita yang menjadi ketua isirumah dan isteri dari isirumah miskin. Sekiranya golongan wanita ini diberi peluang untuk keluar dari status ini, mereka tidak akan mensia-siakan peluang tersebut. Mereka inilah yang sangat memerlukan sumber kredit bagi menyara hidup keluarga seharian.

Kredit yang diberi kepada golongan miskin untuk membantu mereka meningkatkan modal dan pinjaman secara berkumpulan merupakan satu kaedah bantuan yang dianggap mempunyai kurang risiko dan lebih murah. Pendekatan ini digunakan oleh negara-negara Bangladesh, India dan Nepal. Program kredit sebegini ternyata berjaya membaiki taraf hidup wanita miskin dan turut digunakan oleh Malaysia di bawah program pembasmian kemiskinan yang dilaksanakan. Sumber kredit yang disediakan untuk wanita miskin pada keseluruhannya mempunyai tiga objektif utama iaitu untuk membantu mewujudkan perniagaan kecil, menambah peluang wanita yang berperanan sebagai pengeluar dan menyediakan alternatif terbaik bagi mengatasi masalah hutang di kalangan wanita miskin yang berhutang dengan peminjam wang. Sejauh mana objektif ini dapat dicapai tertakluk kepada corak mekanisme kredit yang ada. Mengikut Heyzer (1994:293) wanita patut diberi kredit dan kita perlu memikirkan kembali konsep perbankan dan pendekatan pengurusan. Kaedah tradisional yang menekankan aspek kebajikan bila mengaitkan wanita dengan pembangunan tidak lagi sesuai digunakan kerana wanita perlu diberi peluang untuk memiliki sumber ekonomi.

Grameen Bank di Bangladesh, SEWA Bank di Ahmedabad, India, Skim Kredit untuk wanita miskin di Papua New Guinea, projek kredit pengeluaran untuk wanita luar bandar di Nepal dan AIM di Malaysia adalah di antara usaha percubaan negara Dunia Ketiga untuk membantu golongan wanita miskin. Saluran kredit tidak formal (ceti, pajak gadai dan sebagainya) yang digunakan oleh golongan miskin sebelum ini walau pun mudah, ternyata gagal mengeluarkan mereka dari belunggu kemiskinan (Heyzer 1994). Projek mikro kredit yang

dilaksanakan cuba memberi alternatif terbaik bagi golongan miskin memperolehi pinjaman. Bagi menjamin projek pinjaman tersebut benar-benar sampai kepada golongan miskin, kaedah dan peraturan yang digunakan berbeza daripada corak pinjaman biasa kerana pinjaman yang diberi tidak dikenakan cagaran, jumlah pinjaman adalah kecil dan peserta projek digalakkan memilih aktiviti yang sudah mereka ceburi.

KAJIAN KES WANITA MISKIN DI MALAYSIA DAN PERANAN AIM

Di Malaysia kemiskinan mutlak diukur berasaskan Pendapatan Garis Kemiskinan (PGK). Untuk tahun 1990, PGK untuk Semenanjung ialah RM370 sebulan bagi saiz isirumah 5.1. Manakala untuk negeri Sabah ialah RM544 bagi saiz isirumah 5.4 bagi negeri Sarawak ialah RM542 bagi saiz isirumah 5.2. Transformasi ekonomi yang berlaku dalam jangkamasa 1970 hingga 1995 telah berjaya mengurangkan insiden kemiskinan dan jumlah isirumah miskin. Data rasmi menunjukkan kadar kemiskinan telah berkurang dari 20.7 peratus dalam tahun 1985 kepada 17.1 peratus pada tahun 1990 dan terus berkurang kepada 11.1 peratus dalam tahun 1995. Bagaimanapun pada tahun 1995 insiden kemiskinan lebih tinggi di Sabah (25.6 peratus) dan Sarawak (16.0 peratus) berbanding dengan Semenanjung Malaysia (9.1 peratus). Selain daripada itu kemiskinan juga melibatkan kewujudan golongan termiskin, iaitu mereka yang menerima pendapatan kurang dari separuh PGK. Data tahun 1990 menunjukkan 143 000 isirumah dikenal pasti sebagai termiskin di Malaysia, iaitu mewakili 4.0 peratus daripada jumlah penduduk miskin, tetapi jumlah tersebut telah berkurang kepada 88 800 isirumah iaitu 2.0 peratus pada tahun 1995 (Jadual 1). Dengan menggunakan PGK tahun 1995, dijangkakan pada tahun 2000, insiden kemiskinan akan berkurang kepada 6.0 peratus. PGK tahun 1995 ialah RM425 di Semenanjung Malaysia bagi saiz isirumah 4.6, RM601 di Sabah bagi saiz isirumah 4.9 dan RM516 di Sarawak bagi saiz isirumah 4.8.

Secara umumnya masalah kemiskinan di Malaysia banyak berlaku di kawasan luar bandar dan di kalangan kaum Bumiputera terutama nelayan, pekebun kecil dan penoreh getah (Jadual 2). Dalam tahun 1990, insiden kemiskinan luar bandar ialah 19.3 peratus di Semenanjung Malaysia, 39.1 peratus di Sabah dan 24.7 peratus di Sarawak. Sejak tahun 1970 lagi objektif utama Dasar Ekonomi Baru (DEB) adalah untuk menghapuskan kemiskinan luar bandar (Ishak 1994). Walaupun insiden kemiskinan di Semenanjung telah berkurang dalam jangkamasa 1970-1995 di peringkat makro, namun gambaran di peringkat mikro dan kampung adalah berbeza terutama di negeri Sabah, Terengganu, Kedah dan Kelantan. Pada tahun 1990 insiden kemiskinan bagi Sabah 34.3 peratus, Trengganu 31.2 peratus, Kedah 30.0 peratus dan Kelantan 29.9 peratus.

JADUAL 1. Insiden kemiskinan dan bilangan isirumah miskin, 1985-1995

	1985			1990			1995		
	Jumlah	Bandar	Luar Bandar	Jumlah	Bandar	Luar Bandar	Jumlah	Bandar	Luar Bandar
<i>Semenanjung Malaysia</i>									
Insiden kemiskinan (%)	18.4	8.2	24.7	15.0	7.3	19.3	9.1	4.1	14.1
Bilangan isirumah ('000)	484.3	81.3	402.0	448.9	77.5	371.4	329.5	73.3	256.2
Insiden golongan termiskin (%)	6.3	2.4	8.7	3.6	1.4	4.8	1.7	0.6	2.8
Bilangan isirumah termiskin ('000)	165.6	23.8	141.8	107.3	14.9	92.4	61.3	10.6	50.7
Jumlah isirumah ('000)	2621.1	991.7	1629.4	2986.4	1062.2	1924.2	3627.9	1804.9	1823.0
<i>Sabah</i>									
Insiden kemiskinan (%)	33.1	14.3	14.3	38.6	14.7	34.3	25.6	8.5	33.0
Bilangan isirumah ('000)	70.0	7.5	68.5	96.6	8.5	91.1	91.1	9.1	82.0
Insiden golongan termiskin (%)	9.7	2.9	11.7	8.5	1.7	10.1	5.5	1.3	7.2
Bilangan isirumah termiskin ('000)	22.3	1.5	20.8	24.7	1.0	23.7	19.4	1.4	18.0
Jumlah isirumah ('000)	29.8	52.4	177.4	290.8	57.7	233.1	356.0	107.3	248.7
<i>Sarawak</i>									
Insiden kemiskinan (%)	31.9	8.2	37.3	21.0	4.9	27.7	16.0	2.1	20.1
Bilangan isirumah ('000)	90.1	4.2	85.9	70.9	3.1	67.8	64.9	1.9	63.0
Insiden golongan termiskin (%)	10.0	1.7	11.9	3.3	0.6	3.9	2.0	0.3	2.5
Bilangan isirumah termiskin ('000)	28.2	0.9	27.3	11.1	0.4	10.7	8.1	0.3	7.8
Jumlah isirumah ('000)	282.4	51.2	231.2	337.4	62.8	274.6	405.3	91.4	313.9
<i>Malaysia</i>									
Insiden kemiskinan (%)	20.7	8.5	27.3	17.1	7.5	21.8	11.1	4.2	16.8
Bilangan isirumah ('000)	649.4	93.4	556.4	619.4	89.1	530.3	485.5	84.3	401.2
Insiden golongan termiskin (%)	6.9	2.4	9.3	4.0	1.4	5.2	2.0	0.6	3.2
Bilangan isirumah termiskin ('000)	261.1	26.2	89.9	143.1	16.3	126.8	88.8	12.3	76.5
Jumlah isirumah ('000)	3133.3	1095.3	2038.0	3614.6	1182.7	2431.9	4389.6	2003.6	2385.6

Sumber: Chamhuri Siwar 1994

JADUAL 2. Semenanjung Malaysia: Insiden kemiskinan sektor bandar dan luar bandar 1970-90 (%)

	1970	1976	1984	1987	1990
Luar Bandar	68.7	47.8	24.7	22.4	19.3
Pekebun kecil getah	64.7	58.2	43.3	40.0	24.0
Petani padi	88.1	80.3	57.7	52.0	30.0
Pekerja ladang	40.1	-	19.7	15.0	29.0
Nelayan	73.2	62.7	27.2	24.5	39.0
Pekebun kelapa	52.9	64.0	46.9	39.2	27.1
Lain-lain pertanian	89.0	52.1	10.0	-	-
Lain-lain industri	35.2	27.3	10.0	-	-
Bandar	21.3	17.9	8.2	18.2	7.3

Sumber: Chamhuri Siwar 1994

Nota : Selepas tahun 1990 data insiden kemiskinan mengikut kumpulan sasaran tidak dikeluarkan lagi.

Masalah golongan miskin dan termiskin sebahagian besarnya berpunca daripada faktor kemanusiaan. Saiz keluarga yang besar, beban pergantungan yang tinggi dan tingkat pendidikan yang rendah adalah ciri utama golongan ini. Oleh itu selain daripada menggalakkan golongan miskin dan termiskin berusaha sendiri, usaha pembangunan manusia perlu ditekankan.

WANITA MISKIN DI MALAYSIA

Tidak banyak kajian yang dibuat mengenai wanita dan kemiskinan di Malaysia. Daripada 2,699 senarai bibliografi mengenai kemiskinan di Malaysia yang disunting oleh Datin Shaika Zakaria pada 1986 hanya 31 atau 1.15 peratus sahaja mengaitkannya dengan soal wanita. Malah kajian-kajian tersebut tidak fokus secara langsung kepada kemiskinan wanita. Jabatan Statistik juga tidak pernah mengeluarkan data makro mengenai isu ini. Walau bagaimanapun dalam beberapa aspek, keadaan wanita miskin di Malaysia tidak banyak berbeza dengan fenomena di negara membangun lain (Jamilah 1994).

Kebanyakan keluarga miskin luar bandar di negara membangun bergantung kepada pendapatan wanita yang menyumbangkan pendapatan tunai kepada ekonomi subsisten (Kohinoor 1989). Dalam sektor pertanian di Malaysia, golongan miskin dan termiskin bekerja keras untuk memenuhi keperluan asas keluarga namun mereka terperangkap dalam fenomena ketiadaan tanah, pemecahan tanah dan fragmentasi tanah yang menyumbang kepada kemiskinan

(Husna & Napsiah 1994). Dalam sektor ladang terutama ladang-ladang teh, getah dan nenas, wanita adalah tenaga buruh yang besar berbanding lelaki tetapi mereka termasuk golongan yang miskin apabila dilihat petunjuk-petunjuk termasuk upah, keadaan tempat tinggal, kemudahan asas, pemakanan yang diambil dan kemudahan pengangkutan.

Kajian oleh Mohd Anuar (1996) mengenai kemiskinan di Terengganu mendapati daripada 26,711 isirumah miskin di negeri ini pada tahun 1994, seramai 32.7 peratus adalah wanita. Empat negeri mencatatkan bilangan ketua isirumah wanita miskin yang ramai iaitu Kelantan, Kedah, Terengganu dan Perak. Jumlah yang terbanyak terdapat di Kelantan (5,236), diikuti oleh Kedah (3,568) dan Terengganu (1,826) (Jarrah 1996).

Secara keseluruhan, pekebun kecil wanita, pekerja ladang wanita, pengeluar dan peniaga kecil wanita dalam sektor tidak formal dan pekerja wanita dalam industri eksport serta pekerja wanita dalam kategori D di sektor kerajaan adalah di antara kumpulan yang membentuk wanita miskin di Malaysia. Pendidikan yang lebih rendah daripada lelaki, peluang pekerjaan yang terhad, penglibatan dalam pekerjaan kurang mahir, pendapatan yang lebih rendah, masa kerja yang lebih lama, melakukan kerja tanpa upah, lebih tumpuan yang diberikan kepada aktiviti domestik dan keupayaan mendapat serta mengawal sumber yang terhad adalah ciri umum yang menyebabkan wanita miskin. Kemiskinan ini lebih teruk dialami atau dirasai oleh ketua isirumah wanita yang terpaksa bekerja untuk menyara anak. Peningkatan jumlah wanita yang terlibat dalam aktiviti tidak formal dan penyertaan majoriti wanita dalam skim bantuan AIM membuktikan wanita mewakili sebahagian daripada jumlah penduduk miskin di Malaysia.

AIM SEBAGAI PEMBEKAL MIKRO KREDIT

AIM adalah sebuah agensi amanah bukan kerajaan yang ditubuhkan untuk mempertingkatkan penyertaan penduduk miskin termasuk wanita di dalam aktiviti ekonomi. Ia adalah satu bentuk skim pinjaman tanpa bunga yang disadur dari projek pembasmian kemiskinan yang dilaksanakan oleh Bank Grameen di Bangladesh. Kejayaan yang dicapai oleh Bank Grameen dalam membantu golongan termiskin di Bangladesh telah mendorong dua pensyarah dari USM, iaitu Prof. Gibbons dan Prof. Madya Sukor Kassim (1990) menyesuaikan skim tersebut di Malaysia. Mereka telah menjalankan projek perintis selama 2½ tahun bermula 1986 di kawasan Barat Laut Selangor dengan bantuan Yayasan Pembangunan Ekonomi Islam Malaysia (YPEIM), Pusat Pembangunan Asia-Pacific (APDC) dan Kerajaan Negeri Selangor atas nama Projek Ikhtiar. Projek ini tamat pada 30 Jun 1988 dan berjaya mengeluarkan pinjaman kepada lebih daripada 300 isirumah termiskin luar bandar. Kejayaan projek ini mendorong Jawatankuasa Pemandu bersetuju untuk menginstitusikan Projek Ikhtiar ini dalam bentuk Amanah Ikhtiar Malaysia (AIM). Ternyata bahawa

sumbangan yang diberikan oleh kedua pengasas projek ini adalah besar dan perlu dihargai. AIM sebagai badan amanah persendirian yang berdaftar telah ditubuhkan pada 17 September 1987 melalui suratcara Perjanjian AIM yang dianjurkan oleh Yayasan Pembangunan Ekonomi Islam Malaysia (YPEIM) dan Pusat Pembangunan Asia Pasifik. Matlamat utama AIM ialah untuk mengurangkan kemiskinan di kawasan luar bandar.

Mereka yang terpilih menyertai program ini dianggap sebagai sahabat. Penggunaan istilah sahabat adalah untuk menggambarkan keakraban hubungan antara peserta-peserta dalam kumpulan dan juga dengan pegawai-pegawai AIM sendiri. AIM tidak mahu mewujudkan unsur formal dalam pelaksanaan program mereka.

Falsafah AIM ialah untuk menghapuskan kemiskinan berasaskan konsep menggalakkan peserta berdikari melalui sumbangan kewangan dari pihak kerajaan. Dengan kata lain AIM berusaha meningkatkan produktiviti dan pendapatan isirumah miskin melalui penyertaan peserta dalam program-program yang berasaskan pembangunan komuniti dan mandiri atau *self-reliance*. Keistimewaan pendekatan AIM inilah yang mendorong penulis menjadikan program ini sebagai kajian kes. Pada pandangan penulis usaha AIM untuk membantu golongan miskin melalui pendekatan yang bersifat *participatory development* berjaya memberi kesan daripada segi ekonomi dan sekaligus berjaya meningkatkan pengupayaan wanita atau *women's empowerment*.

AIM menyediakan pinjaman secara kecil-kecilan kepada isirumah miskin sebagai modal untuk menambah pendapatan keluarga. Peranan AIM adalah sebagai pelengkap kepada program pengurangan kemiskinan kerajaan. Di bawah projek AIM terdapat dua skim pinjaman yang telah diperkenalkan iaitu Skim Pinjaman Ekonomi dan Skim Pinjaman Khas. Skim Pinjaman Ekonomi terdiri daripada tiga jenis pinjaman iaitu:

1. *Skim Pinjaman Ikhtiar (SPI) 1* - pinjaman tanpa faedah berjumlah antara RM500 - RM2 000 yang perlu dibayar balik dalam masa 50 minggu.
2. *Skim Pinjaman Ikhtiar (SPI) 2* - jumlah pinjaman antara RM2 100 - RM5 000 dengan masa bayaran balik antara 50 minggu hingga 100 minggu; dan
3. *Skim Pinjaman Ikhtiar (SPI) 3* - jumlah pinjaman antara RM5 100 - RM10 000 dengan masa bayaran balik antara 1 hingga 5 tahun.

Skim Pinjaman Khas pula terdiri daripada Skim Pinjaman Khas Pendidikan (SPP, jumlah pinjaman RM500) dan Skim Pinjaman Khas Perumahan (SPR, jumlah pinjaman RM2 000). Dalam tempoh Rancangan Malaysia Ketujuh (RM-7), AIM akan memperluaskan operasinya dengan membuka cawangan ke seluruh negara termasuk Sabah dan Sarawak. Dalam tempoh RM-7 juga dua bentuk pinjaman baru diperkenalkan iaitu Skim Pinjaman Pembangunan Usahawan dan Skim Pinjaman Kelab Usahawan Muda.

Konsep asas AIM ialah menyediakan pelbagai bentuk pinjaman mudah dan cepat dengan penyeliaan yang rapi. Pinjaman itu tidak memerlukan sebarang bentuk cagaran, penjamin, tidak mengenakan faedah, tiada tindakan undang-undang menuntut hutang dan baki hutang dihalalkan.

Bermula dengan projek perintis di Barat Laut Selangor pada tahun 1986, didapati projek ini berjaya membantu mengurangkan beban kemiskinan isirumah termiskin dan yang lebih penting, wanita yang menjadi golongan majoriti menyertai projek ini menunjukkan komitmen yang tinggi dari segi pembayaran balik hutang. Penemuan awal dari kajian keberkesanan yang dibuat oleh AIM ke atas 100 peminjam pertama dan 100 peminjam terakhir membuktikan bahawa sebilangan besar sahabat menikmati peningkatan pendapatan bulanan isirumah dengan purata tambahan pendapatan sebanyak RM78 sebulan atau kira-kira RM1 000 setahun. Dengan kejayaan ini, operasi AIM diperluaskan ke negeri-negeri termiskin di Semenanjung Malaysia terutama Kedah, Perak, Kelantan dan Terengganu dengan keutamaan diberi kepada wanita di kalangan isirumah termiskin.

Isirumah yang berada di bawah dua pertiga pendapatan garis kemiskinan atau RM270 sebulan (RM54 per kapita) adalah layak mendapat pelbagai kemudahan pinjaman yang disediakan. Selain itu, mereka yang sanggup menambahkan pendapatan keluarga dengan melaksanakan pelbagai projek yang menguntungkan juga dianggap layak memohon pinjaman daripada AIM. Setelah sembilan tahun ditubuhkan, sejumlah RM84 juta dipinjamkan kepada 34 404 penduduk miskin di seluruh negara. Daripada jumlah tersebut sebanyak 41.6 juta pinjaman diberikan untuk membantu mereka yang terlibat dalam sektor perniagaan, RM21 juta sektor pertanian, RM2 juta sektor perikanan dan RM8 juta untuk sektor-sektor lain.

Satu perkara menarik berhubung projek AIM ialah keupayaan sahabat wanita membayar balik hutang mereka. Data yang dikeluarkan oleh AIM sehingga 31 Januari 1998 menunjukkan tidak ada langsung kadar tunggakan bagi skim SPI 1, SPI 2 dan SPI 3 terutama di negeri-negeri Pulau Pinang, Terengganu, Pahang dan Sarawak. Sehingga 1998, jumlah sahabat kini ialah 51 279 orang dan Kelantan, Kedah serta Terengganu muncul sebagai negeri yang paling ramai bilangan sahabat, iaitu masing-masing 13 434 orang, 12 961 orang, 10 098 orang.

HASIL KAJIAN

Setakat ini kajian ke atas projek AIM lebih tertumpu kepada impak pembangunan sosio ekonomi dan kurang sekali perhatian diberi kepada setiap aktiviti yang dijalankan oleh peserta projek (Lihat misalnya Gibbons & Sukor 1990 dan Chamhuri Siwar 1992). Chamhuri dalam kajiannya di negeri-negeri Kedah, Kelantan, Pulau Pinang dan Selangor mendapati setelah menyertai projek AIM status sosio ekonomi sahabat berubah daripada segi hak milik rumah, kualiti makan dan pendapatan. Purata pendapatan meningkat dari RM162.8 sebulan

kepada RM459 sebulan, iaitu peningkatan sebanyak 182.3 peratus. Apa yang lebih penting ialah pendapatan dari aktiviti bukan pertanian adalah lebih tinggi berbanding pendapatan dari aktiviti pertanian. Malah kajian Unit Penyelidikan Sosioekonomi (SERU) juga mendapati salah satu faktor yang menyebabkan kurangnya peratusan sahabat yang dapat dikeluarkan daripada paras kemiskinan di Sik dan Baling adalah kerana kebanyakan projek yang dijalankan didapati berasaskan pertanian dan ternakan yang menghasilkan pendapatan yang rendah. Oleh itu, AIM cuba menggalakkan sahabat menyertai bidang perniagaan untuk strateginya di masa hadapan.

Sehubungan dengan itu penulis telah membuat satu kajian pada tahun 1997 ke atas 150 sahabat yang terlibat dalam perniagaan di negeri-negeri Kelantan, Terengganu dan Kedah. Daerah yang dijadikan kawasan kajian ialah Pasir Putih di Kelantan, Besut di Terengganu dan Pendang di Kedah. Daripada 29,366 jumlah isirumah miskin di Kedah, 13.68 peratus terdapat di Daerah Pendang. Manakala Pasir Putih merupakan daerah yang mempunyai jumlah isirumah miskin yang paling ramai di Kelantan, iaitu 22.78 peratus daripada 17,326 isirumah miskin di Kelantan. Besut pula muncul sebagai daerah yang mempunyai peratus golongan termiskin teramai iaitu 21.65 peratus daripada 14,162 isirumah miskin di Terengganu.

JENIS PERNIAGAAN

Secara keseluruhan jenis perniagaan yang diceburi responden merupakan jenis perniagaan secara kecil-kecilan. Ini merupakan langkah pertama yang dilakukan oleh AIM untuk menggalakkan sahabat mencari peluang pendapatan sendiri. Meneliti jenis perniagaan yang diceburi responden, didapati perniagaan runcit amat popular di ketiga-tiga daerah, diikuti oleh perniagaan jualan kuih, kain/pakaian dan kedai makan (Jadual 3).

Berniaga, walaupun merupakan aktiviti yang mudah diceburi, namun ia memerlukan perancangan yang rapi. Seramai 85.3 peratus responden yang ditemui telah membuat perancangan sebelum memilih untuk berniaga. Walau bagaimanapun setelah berniaga atau sebelum berniaga hanya 9.3 peratus sahaja yang menyertai kursus atau latihan berniaga. Di antara kursus berniaga yang dihadiri adalah anjuran UMNO, MARDI, RISDA, Pusat Latihan Belia Pertak, Biro Tatanegara, Institut Usahawan Belia dan Usahawan Cemerlang Wawasan 2020. Penemuan ini merumuskan bahawa majoriti sahabat AIM yang memilih aktiviti berniaga di kawasan yang dikaji kurang didedahkan dengan latihan asas berniaga.

JADUAL 3. Jenis perniagaan yang diceburi responden, 1996

Jenis Perniagaan	Responden			
	Kelantan (%)	Terengganu (%)	Kedah (%)	Jumlah (%)
Runcit	10 (20.0)	15 (30.0)	20 (40.0)	45 (30.0)
Kuih	12 (24.0)	9 (18.0)	7 (14.0)	28 (18.66)
Kain/pakaian	8 (16.0)	8 (16.0)	2 (4.0)	18 (12.0)
Kedai makan	4 (8.0)	7 (14.0)	4 (8.0)	15 (10.0)
Ikan kering/basah/ayam	5 (10.0)	2 (4.0)	-	7 (4.66)
Buah/sayur	6 (12.0)	1 (2.0)	-	7 (4.66)
Kantin sekolah	1 (2.0)	1 (2.0)	1 (2.0)	3 (2.0)
Menjual getah skrap	-	-	4 (8.0)	4 (2.66)
Makanan kering	2 (4.0)	-	1 (2.0)	3 (2.0)
Menjahit	-	2 (4.0)	1 (2.0)	3 (2.0)
Jualan langsung	1 (2.0)	1 (2.0)	-	2 (1.33)
Barang kemas/kosmetik	-	3 (6.0)	-	3 (2.0)
Proses cili/buat kerepek, tempe	-	-	3 (6.0)	3 (2.0)
Lain-lain (jual minyak petrol, ubat, perabot, kail ikan, alat tulis, pinggan mangkuk, lembu, burger)	1 (2.0)	1 (2.0)	7 (14.0)	9 (6.0)
Jumlah	5 (100.0)	5 (100.0)	5 (100.0)	150 (100.0)

Nota: Angka dalam kurungan adalah peratusan.

MODAL

Modal dianggap sebagai faktor penting yang boleh membebaskan golongan miskin lelaki dan wanita dan ia lebih dramatik kepada wanita berbanding lelaki. Ia membolehkan wanita bekerja sendiri serta merta untuk meningkatkan pendapatan. Semua responden yang dikaji menerima pinjaman permulaan sebanyak RM500 tetapi 75.3 peratus berpendapat jumlah tersebut terlalu kecil untuk memulakan perniagaan. Oleh itu, mereka terpaksa mencari sumber pinjaman lain seperti meminjam dari ibu bapa, adik beradik atau saudara mara yang lain. Daripada 150 responden yang ditemui, 64.7 peratus telah membuat pinjaman kedua berjumlah antara RM1 000 hingga RM3 000 dan 22.0 peratus membuat pinjaman ketiga bernilai RM1 500 - RM5 000. Selepas menjadi sahabat AIM responden mampu membesarkan saiz perniagaan mereka. Jumlah modal melebihi RM5 000 terdapat dalam perniagaan runcit, pakaian, kedai buku, alat tulis dan menjual getah scrap. Manakala peniaga kuih basah dan makanan kering masih menggunakan modal di bawah RM500.

PENDAPATAN

Pendapatan dari aktiviti berniaga merupakan salah satu cara untuk menilai keberkesanan projek AIM dalam membantu golongan miskin. Sejumlah 59.3 peratus responden merupakan suri rumah sepenuh masa sebelum menyertai projek AIM. Selebihnya bekerja sebagai penoreh, peniaga kecil dan petani padi. Sumber kredit yang diperolehi dari AIM memberi peluang kepada responden yang sebelum ini menjadi suri rumah sepenuh masa untuk memperolehi pendapatan sendiri. Malah pendapatan dari berniaga telah berjaya mengubah status kemiskinan keluarga mereka.

Kajian ini juga mendapati pada tahun pertama berniaga 66.6 peratus responden berada dalam lingkungan pendapatan antara RM100 - RM500. Semasa ditemubual, jumlah mereka yang berada dalam kategori ini berkurang kepada 38.0 peratus, manakala responden yang berada dalam kategori pendapatan RM500 - RM1 000 meningkat dari 26.7 peratus kepada 46.0 peratus. Prestasi yang cemerlang ditunjukkan oleh peniaga perabot iaitu responden tunggal yang memperoleh pendapatan RM5 000 sebulan diikuti oleh peniaga runcit, buah dan kedai makan. Responden yang menerima pendapatan kurang dari RM100 sebulan terdiri dari mereka yang menjual ubat dan kuih muih. Purata pendapatan mengikut jenis perniagaan ditunjukkan dalam Jadual 4.

JADUAL 4. Purata pendapatan mengikut jenis perniagaan dan kawasan (RM), 1996

Jenis Perniagaan	Kelantan	Terengganu	Kedah
Runcit	923	657	640
Kuih	550	493	425
Kain/pakaian	548	538	225
Kedai makan	975	725	488
Ikan kering/basah/ayam	813	825	-
Buah/sayur	857	500	-
Kantin sekolah	1000	1000	800
Menjual getah skrap	-	-	983
Makanan kering	783	-	588
Menjahit	-	375	500
Jualan langsung	450	750	-
Barang kemas/kosmetik	-	800	-
Proses cili/buat kerepek,tempe	-	-	1000
Lain-lain (jual minyak petrol, ubat, perabot, kail ikan, alat tulis, pinggan mangkuk, lembu, burger)	1128	800	292

Seramai 31.3 peratus responden atau sahabat adalah terlibat dalam perniagaan runcit, iaitu aktiviti yang paling banyak diceburi di ketiga-tiga kawasan, tetapi pendapatan puratanya adalah tidak banyak berbanding jenis perniagaan lain. Bagi kategori jenis perniagaan yang lain jelas menunjukkan jumlah purata pendapatan yang tinggi, tetapi ia tidak bermakna jenis perniagaan tersebut boleh menjamin pendapatan lumayan. Ini kerana nilai purata yang tinggi berlaku hasil aktiviti jualan perabot. Sekiranya kita mengambil satu jenis perniagaan sahaja, ternyata berniaga di kantin sekolah dan memproses cili mempunyai potensi sebagai aktiviti yang boleh diceburi selain dari perniagaan kedai makan, ikan kering/basah dan ayam serta menjual getah skrap. Nilai pendapatan yang rendah kebanyakannya diterima oleh responden yang sudah berumur, iaitu 55 tahun ke atas kerana mereka lebih suka memilih jenis perniagaan yang tidak memerlukan banyak pergerakan fizikal.

Meneliti nilai purata pendapatan yang diterima oleh responden beberapa kesimpulan boleh dibuat:

1. Responden yang menerima pendapatan antara RM1 000 - RM5 000 sebulan terdiri dari peniaga yang melakukan dua jenis perniagaan serentak. Contohnya berniaga runcit dan kedai makan.
2. Perniagaan warung atau gerai di tepi jalan termasuk menjual burger, air, pisang goreng, kuih, ubat tidak menjanjikan pendapatan yang lumayan.
3. Sekiranya dibekalkan dengan modal yang mencukupi, asas latihan perniagaan yang kukuh dan strategi pemasaran yang baik, terdapat beberapa jenis perniagaan yang boleh digalakkan untuk disertai oleh sahabat AIM. Antaranya termasuk perniagaan perabot, memproses cili, membuat kerepek, membuka kedai makan, menjual buah-buahan, ikan, ayam, runcit dan kuih kering.

PERBELANJAAN

Sebahagian besar pendapatan yang diterima dari aktiviti berniaga digunakan untuk membeli makanan atau keperluan dapur, kegunaan sendiri, membantu keluarga dan persekolahan anak-anak. Ini membuktikan betapa pentingnya sumbangan pendapatan daripada berniaga untuk kebajikan keluarga. Sekiranya mereka tidak mendapat bantuan dari AIM, segala perbelanjaan tersebut terpaksa ditanggung oleh suami atau ketua isirumah, sedangkan pendapatan daripada ketua isirumah tidak mampu menanggung keluarga sekurang-kurangnya untuk memenuhi keperluan asas. Ini kerana kebanyakan suami responden melakukan kerja-kerja kampung yang menghasilkan pendapatan yang kecil, iaitu 28.9 peratus menerima pendapatan kurang dari RM100 dan 14.1 peratus menerima pendapatan antara RM101-300. Setelah menyertai projek AIM, terdapat juga segelintir responden yang mampu membeli kereta walaupun dalam bentuk kereta terpakai dan dalam lingkungan harga RM7 000 - RM10 000. Di samping itu mereka juga mampu menabung dan melabur.

RUMUSAN

Mengurangkan dan seterusnya menghapuskan kemiskinan merupakan usaha utama yang ditumpu oleh kebanyakan negara membangun. Kemiskinan merupakan salah satu daripada item pembangunan insan yang perlu diberi perhatian. Dari perspektif gender, kemiskinan banyak berlaku di kalangan wanita terutama yang menjadi ketua isirumah. Pengalaman kemiskinan wanita berbeza daripada lelaki disebabkan wujudnya ketidaksamaan gender dalam mendapatkan hak dan beban. Mereka memiliki sumber yang kurang, dan tidak mempunyai banyak pilihan. Apabila memasuki pasaran buruh mereka terpaksa bersaing dengan lelaki sehingga menimbulkan masalah pembahagian buruh mengikut gender atau *Gender Division of Labour* (GDL), yang membawa kepada penumpuan wanita dalam pekerjaan di peringkat bawah dan wujud unsur diskriminasi terhadap wanita. Oleh itu, dalam menggubal strategi untuk menghapuskan kemiskinan di kalangan wanita, fokus harus diberi kepada usaha meningkatkan keupayaan wanita.

Mewujudkan peluang pekerjaan adalah cara untuk mengatasi masalah kemiskinan. Kerja bergaji dikatakan tidak menjamin bahawa kemiskinan boleh dikurangkan memandangkan pembasmian kemiskinan merupakan satu proses yang berterusan dalam peningkatan aset. Oleh itu, kerja sendiri yang disokong oleh bantuan kredit dapat memenuhi kehendak tersebut. AIM ternyata berjaya memenuhi objektifnya untuk membantu wanita miskin melalui falsafah, konsep serta pendekatan yang digunakan. Ini membuktikan pendekatan kebajikan dalam membantu golongan wanita miskin tidak sesuai lagi digunakan.

Walaupun pada awalnya program AIM terbuka kepada peserta lelaki dan wanita tetapi ternyata projek ini dapat diselamatkan oleh peserta wanita melalui pembayaran balik pinjaman hampir seratus peratus. Di samping kepimpinan dan pemantauan yang cekap, kejayaan projek AIM sebenarnya terletak pada sikap prihatin peserta wanita itu sendiri. Wanita miskin apabila diberi modal, tidak akan mensia-siakannya kerana mereka tidak sanggup melihat anak-anak kelaparan. Tanggapan bahawa golongan miskin itu malas dan kurang mahir adalah tidak tepat. Asas ekonomi yang kecil lebih menjelaskan fenomena kemiskinan.

Penemuan kajian kes membuktikan pinjaman dari AIM memudahkan wanita memulakan perniagaan dan mereka mendapat faedah dari projek ini yang digambarkan melalui peningkatan bersih pendapatan isirumah. Namun demikian, majoriti peserta yang ditemubual berpendapat jumlah modal permulaan yang dipinjamkan oleh AIM setakat ini tidak mencukupi. Pihak AIM sudah menyedari masalah ini. Tetapi AIM juga terpaksa menghadapi masalah kos operasi yang tinggi. Menghadapi fenomena ini, dicadangkan supaya AIM bekerjasama dengan bank-bank komersil untuk memberi pinjaman melebihi RM2 000 kepada sahabat yang sudah keluar dari garis kemiskinan, manakala AIM terus beri tumpuan kepada golongan yang masih miskin. Melalui cara ini, beban kewangan yang dihadapi AIM dapat dikurangkan.

RUJUKAN

- Beneria, L. & Feldman, S. 1992. *Unequal burden: Economic crises, persistent poverty and women's work*. Boulder: Westview Press.
- Chamhuri Siwar. 1994. Poverty profile in Malaysia: Findings from ten districts in Peninsular Malaysia. Dlm. Jamilah Ariffin, *Poverty amidst plenty*. Pelanduk Publication: Petaling Jaya, Selangor.
- Dreze, J. & Sen, A. 1989. *Hunger and public action*. Oxford: Clarendon Press.
- Gibbons D.S. & Sukor Kasim. 1990. *Banking on the Rural Poor*. Amanah IKHTIAR Malaysia: Centre for Policy Research, Universiti Sains Malaysia, Penang.
- Heyzer, N. 1994. Increasing women's access to credit in Asia: Achievements and limitations. Dlm. Noeleen Heyzer & Gita Sen (ed), *Gender, economic growth and poverty*. Kuala Lumpur: Asian and Pacific Development Centre.
- Husna Sulaiman & Napsiah Mahfoz. 1994. Women and poverty in the agricultural sector. Dlm. Jamilah Ariffin, *Poverty amidst plenty*. Petaling Jaya: Pelanduk Publication
- Ishak Shari. 1994. Rural Development and rural poverty in Malaysia: The experience during the new economic policy (1971-1990) period. Dlm. Jamilah Ariffin, *Poverty amidst plenty*. Petaling Jaya: Pelanduk Publication.
- Jameiyah Mohd. Jadi. 1991. Amanah Ikhtiar Malaysia: Seeking financial viability toward institutionalization. Kertas kerja dibentangkan di Regional Workshop on Grameen, IDS, 25-28 Ogos. Kuala Lumpur.
- Jamilah Ariffin. 1994. *Poverty amidst plenty*. Petaling Jaya: Pelanduk Publication.
- _____. 1994. Women, development and poverty: Globalised issues and empirical finding's relevant to studying poor women in Malaysia. Dlm. Jamilah Ariffin, *Poverty amidst plenty*. Petaling Jaya: Pelanduk Publication.
- Jariah Mas'ud. 1996. Women and poverty: An evaluation. Kertas kerja dibentangkan di Seminar on Women Issue, Oktober, Kuala Lumpur.
- Kalpna Bardhan. 1993. Women and rural poverty: Some Asian cases. Dlm. M.G. Quibria, *Rural poverty in Asia: Priority issues and policy options*. Hong Kong: Oxford University Press.
- Kohinoor Begum. 1989. Participation of rural women in income-earning activities: A case study of a Bangladesh village. *Women's studies int. forum*, 12(5): 519-528.
- Madeline Berma dan Faridah Shahadan. 1994. Poverty, household status and women in the informal sector: A structural analysis. Dlm. Jamilah Ariffin, *Poverty amidst plenty*. Petaling Jaya: Pelanduk Publication.
- Mahbub ul Haq. 1995. *Reflections on human development*. New York: Oxford University Press.
- Malaysia. 1996. *Rancangan Malaysia Ketujuh, 1996-2000*. Kuala Lumpur: Jabatan Percetakan Negara.
- Mohd. Anuar Md. Amin. 1996. Kajian sosio-ekonomi rakyat miskin di negeri Terengganu, 1994: Ringkasan Eksekutif. Laporan disediakan untuk Unit Peancangan Ekonomi Negeri Terengganu.
- Nor Aini Hj. Idris. 1994. Women in the small market place - A case study of women small-scale traders in Kelantan. Dlm. Jamilah Ariffin, *Readings on women and development in Malaysia*. Kuala Lumpur: Population Studies Unit.

- Nor Aini Haji Idris & Rahmah Ismail. 1997. Pembangunan dan isu gender di Malaysia. Monograf Jabatan Ekonomi Pembangunan, April, Siri 9.
- Ruth Pearson. 1992. Gender matters in development. Dlm. Tim Allen & Alan Thomas (pnyt.), *Poverty and development in the 1990s*. Oxford: Oxford University Press.
- Scott, Catherine V. 1995. *Gender and development: Rethinking modernization and dependency theory*: Colorado: Lyenne Reinner Publishers.
- Sukor Kassim. 1993. Women in the informal sector: The Amanah Ikhtiar experience. Kertas kerja dibentangkan di First ISIS, National Conference on Women, Kuala Lumpur, 7-8 Mei.
- Susan Oorjitham, K.S. 1994. Women and poverty in the estate sector in Peninsular Malaysia. Dlm. Jamilah Ariffin, *Poverty amidst plenty*. Petaling Jaya: Pelanduk Publication.
- Todaro, M.P. 1997. *Economic development* (Edisi Keenam). London: Longman.
- Townsend, Janet. 1993. Gender studies: Whose agenda? Dlm. Frans J. Schuurman (ed.), *Beyond the impasse: New direction in development theory*. London & New Jersey: Zed. Books.
- UNDP. 1997. *Human development report*. New York: Oxford University Press.
- World Bank, 1990. *Poverty: World development report*. New York: Oxford University Press.

Nor Aini Haji Idris
Jabatan Ekonomi Pembangunan
Fakulti Ekonomi
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM Bangi
Selangor D.E., Malaysia

